

1912 ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ - ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ 2012, Ε.Τ.Ε.

ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΒΑΛΚΑΝΙΑ 1913-2011

Εκατό Χρόνια Θύελλες και Χίμαιρες

Ν. ΜΕΡΤΖΟΣ
Σ. ΣΦΕΤΑΣ
Ι. ΖΟΥΚΑΣ

Μ. ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ
Σ. ΔΟΡΔΑΝΑΣ
Η. ΣΚΟΥΛΙΔΑΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ

Αδελφών Κυριακίδη α.ε.

ΒΑΛΚΑΝΙΚΑ ΣΥΜΦΩΝΑ ΦΙΛΙΑΣ 1913-2011

Μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου ο χάρτης της Κεντρικής, Ανατολικής και Νοτιοανατολικής Ευρώπης μεταβλήθηκε ριζικά. Η διάλυση της Αυστρο-Ουγγαρίας, της Γερμανικής Αυτοκρατορίας, της Τσαρικής Αυτοκρατορίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οδήγησε στην ίδρυση νέων κρατών, όπως της Τσεχοσλοβακίας, της Πολωνίας, της Φινλανδίας, των Βαλτικών κρατών, της Μεγάλης Ρουμανίας και του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων. Τα κράτη αυτά προορίζονταν να παίξουν τον ρόλο των buffer states, να αποτελέσουν δηλαδή αναχώματα εναντίον του γερμανικού αναθεωρητισμού και του σοβιετικού επεκτατισμού. Οι νικητές του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου δεν έδωσαν, ωστόσο, σαφείς εγγυήσεις στα νέα κράτη για την ασφάλειά τους. Η Αμερική επέστρεψε στην πολιτική του απομονωτισμού, η Αγγλία σε καμία περίπτωση δεν επιθυμούσε την ηγεμονία της Γαλλίας στη νέα Ευρώπη και έτσι σύντομα εκδηλώθηκε ένας αγγλο-γαλλικός ανταγωνισμός στη Βαλκανική. Στην προσπάθειά της να αποτρέψει έναν δυνητικό γαλλικό ηγεμονισμό η Αγγλία, στα μέσα της δεκαετίας του 20ού αι., προσέγγισε την Ιταλία. Η ιταλική πολιτική δεν στρεφόταν άμεσα κατά του συστήματος των Βερσαλλιών, αλλά αποσκοπούσε στη μείωση της γαλλικής επιρροής στις βαλκανικές-παραδουνάβιες χώρες και στην εξισορρόπηση των γαλλο-ιταλικών ναυτικών δυνάμεων στη Μεσόγειο. Η Αλβανία μετέτρεψε την Αλβανία σε προτεκτοράτο (1926), προσάρτησε το λιμάνι της Ζάρας (1920) και του Φιούμε (1924) στην Αδριατική και διεκδίκησε ένα είδος συγκυριαρχίας με το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων στην ενδοχώρα της Δαλματίας (1925). Για να εξαναγκάσει το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων σε υποχωρήσεις στην Αδριατική, η Ιταλία ενίσχυε οικονομικά και διπλωματικά τον ένοπλο αγώνα των Βουλγάρων στη σερβική Μακεδονία, εκμεταλλευόμενη το Μακεδονικό ζήτημα. Το αγγλο-ιταλικό σχέδιο ενός Βαλκανικού Λοκάρνο (1925-1926) ουσιαστικά διεθνοποιούσε τα ενδοβαλκανικά προβλήματα και ανέθετε επιδιαιτητικό ρόλο στην Ιταλία –σε αντίθεση με το γαλλικό σχέδιο– που προέβλεπε τη διευθέτηση των ενδοβαλκανικών προβλημάτων με διμερείς συμφωνίες. Αγγλία και Ιταλία μέσω του Βαλκανικού Λοκάρνο επιδίωκαν την εξασθένηση της Μικρής Αντάντ, του υπό γαλλική κηδεμονία τελούντος συνασπισμού Τσεχοσλοβακίας, Γιουγκοσλαβίας και Ρουμανίας, ο οποίος στρεφόταν κατά του βουλγαρικού και ουγγρικού αναθεωρητισμού. Ωστό-

σο, και η ίδια η Γαλλία δεν υπέγραψε συνθήκη στρατιωτικής συμμαχίας με τη Μικρά Αντάντ. Τελικά η Αγγλία, φοβούμενη ότι η ιταλική επεκτατική πολιτική θα μπορούσε να καταστεί ανεξέλεγκτη, συγκρότησε το 1928 τον αγγλο-γαλλικό άξονα για την αναχαίτιση της Ιταλίας.

Βασικός άξονας της βαλκανικής πολιτικής της Ελλάδας, μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, παρέμεινε η συμμαχία της με το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων/Γιουγκοσλαβία (μετά το 1929) σε αντιβουλγαρική βάση. Η Ελλάδα εκχώρησε το 1923 στο Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων την ελεύθερη ζώνη στο λιμάνι της Θεσσαλονίκης, για τη διεξαγωγή του γιουγκοσλαβικού εμπορίου, όπως προέβλεπε σχετική συμφωνία του 1923. Αλλά μετά την αποκοπή του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων από τα λιμάνια της Αδριατικής, το ζήτημα της Θεσσαλονίκης προσέλαβε νέες διαστάσεις, εφόσον η Θεσσαλονίκη αποτελούσε πλέον την κύρια εμπορική διέξοδο της Σερβίας προς τη θάλασσα. Το Βελιγράδι απαιτούσε ελεύθερη πρόσβαση στη Θεσσαλονίκη. Με αφορμή το ζήτημα του ελληνοβουλγαρικού Πρωτοκόλλου Πολίτη-Καλφώφ, με το οποίο η Ελλάδα αναγνώριζε την ύπαρξη βουλγαρικής μειονότητας, το Βελιγράδι κατήγγειλε τη συμμαχία του 1913 και έθεσε στην Ελλάδα μια σειρά ζητημάτων, όπως ουσιαστικό έλεγχο της σιδηροδρομικής γραμμής Θεσσαλονίκης – Γευγελή, επαύξηση των σερβικών αρμοδιοτήτων στη ζώνη και επέκτασή της, μεταφορά πολεμικού υλικού μέσω Θεσσαλονίκης, αναγνώριση σερβικής μειονότητας κ.ά. Οι ελληνογιουγκοσλαβικές σχέσεις τελικά εξομαλύνθηκαν το 1928/29, με την επιστροφή του Βενιζέλου στην εξουσία. Ο Βενιζέλος άσκησε πίεση επί της Γιουγκοσλαβίας, υπογράφοντας στη Ρώμη, στις 23 Σεπτεμβρίου 1928, σύμφωνο φιλίας, συνδιαλλαγής και δικαστικού διακανονισμού με την Ιταλία. Φοβούμενη μήπως και η Ελλάδα εμπλακεί στην πολιτική της περικύκλωσης της Γιουγκοσλαβίας που προωθούσε η Ιταλία, η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση υποχώρησε. Στις 11 Οκτωβρίου 1928 υπογράφηκε στο Βελιγράδι ελληνοσερβικό πρωτόκολλο που ρύθμιζε το καθεστώς της λειτουργίας της ζώνης. Η ζώνη θα διοικούνταν από Γιουγκοσλάβους τελωνειακούς, χωρίς να θιγεί η ελληνική κυριαρχία ούτε στη ζώνη ούτε στη σιδηροδρομική γραμμή Γευγελή – Θεσσαλονίκης. Σε περίπτωση διαφωνιών σχετικά με τη διαχείριση της σιδηροδρομικής γραμμής προβλεπόταν η προσφυγή στη διεθνή διαιτησία. Μειονοτικά ζητήματα εξοβελίστηκαν. Σχετικά με τη μεταφορά πολεμικού υλικού ο Βενιζέλος δήλωσε ότι, αν η Γιουγκοσλαβία ήταν επιτιθέμενη χώρα, η Ελλάδα δεν θα επέτρεπε τη μεταφορά πολεμικού υλικού μέσω Θεσσαλονίκης προς τη Γιουγκοσλαβία, αν όμως δεχόταν επίθεση θα εξέταζε το ζήτημα. Στις 27 Μαρτίου 1929 υπογράφηκε ελληνογιουγκοσλαβικό σύμφωνο φιλίας. Δεν συγκρο-

τήθηκε όμως μια νέα ελληνογιουγκοσλαβική συμμαχία λόγω της δυναμικής του ιταλικού παράγοντα. Ο άξονας Αθήνας – Βελιγραδίου αποκαταστάθηκε, αλλά τα δεδομένα στη διεθνή σκηνή μεταβάλλονταν ταχύτατα.

Η αγγλο-γαλλική προσέγγιση το 1928 σε αντιιταλική βάση, το γαλλοαμερικανικό σύμφωνο *Μπριαν-Κέλλογκ* (27 Αυγούστου 1928) με το οποίο καταδικαζόταν ο πόλεμος ως μέσο άσκησης εθνικής πολιτικής και επιτρεπόταν μόνο ως μέσο άσκησης διεθνούς πολιτικής, το γαλλικό σχέδιο του Γάλλου προέδρου Αριστείδη Μπριάν, το 1930, για μια Ενωμένη Ευρώπη, αρχικά σε οικονομικό και κατόπιν σε πολιτικό επίπεδο, είχαν απήχηση στην Ελλάδα. Η πρωτοβουλία του Αλέξανδρου Παπαναστασίου για τη σύγκληση των βαλκανικών διασκέψεων ήταν απόρροια αυτών των παραγόντων. Οι βαλκανικές διασκέψεις άρχισαν δι-οργανώθηκαν από μη κυβερνητικούς φορείς, αλλά οι κυβερνήσεις των βαλκανικών κρατών επέδειξαν ζωηρό ενδιαφέρον. Οι βαλκανικές κυβερνήσεις είχαν συνειδητοποιήσει ότι μια περιφερειακή οικονομική συνεργασία ήταν ένας τρόπος αντιμετώπισης της οικονομικής κρίσης του 1929. Η πρώτη βαλκανική διάσκεψη έλαβε χώρα στην Αθήνα, τον Οκτώβριο του 1930, η δεύτερη στην Κωνσταντινούπολη και την Άγκυρα, τον Οκτώβριο του 1931, η Τρίτη στο Βουκουρέστι, τον Οκτώβριο του 1932 και η τέταρτη στη Θεσσαλονίκη, τον Νοέμβριο του 1933. Πανηγυρική ατμόσφαιρα κυριαρχούσε στην Αθήνα τον Οκτώβριο του 1930, όταν άρχισαν οι εργασίες της πρώτης βαλκανικής διάσκεψης. Στην οδό Σταδίου πλατάγιζαν οι σημαίες των βαλκανικών χωρών και της Τουρκίας, ενώ στην ελληνική βουλή μουσική μπάντα έψαλε τον Ύμνο της Ειρήνης και τον Βαλκανικό Ύμνο.

«Ολόγυρα στον Αίμο ένα χορό, θα στήσουμε γειτονοπούλες χώρες, θα πιούμε της αγάπης το νερό, σ' ολόδροσες πηγές, ειρηνοφόρες. Απάνω απ' τους βωμούς ένας βωμός, απάνω απ' τις πατρίδες μια πατρίδα, και με λαχτάρα μια, κοινό σκοπό μιας νέας αυγής θα δούμε την αχτίδα. Στης θέλησής μας πάνω το βουνό, το κάθε εμπόδιο γίνεται συντρίμμι, και μέσα στις ειρήνης τον ναό, ιέρειες η τέχνη και η επιστήμη. Κι η δόξα με τα χέρια της τα δύο, θα πλέκει για την κόμη μας στεφάνια, με ωδές και ύμνους ως τον ουρανό, θα διαλαλή τα αθάνατα Βαλκάνια».

Τον Οκτώβριο του 1930 πραγματοποιήθηκε επίσης διεθνές βυζαντινολογικό συνέδριο στην Αθήνα, για να διαφανεί το κοινό πολιτισμικό υπόβαθρο των βαλκανικών λαών, και εγκαινιάστηκε ο θεσμός των Παμβαλκανικών Αγώνων.

Στις βαλκανικές διασκέψεις συζητήθηκαν θέματα συνεργασίας στον οικονομικό και τον πολιτιστικό τομέα (ανταλλαγές πανεπιστημιακών καθηγητών και φοιτητών, ίδρυση βαλκανικού ιστορικού ινστιτούτου, ίδρυση βαλκανικού εμπορικού και βιομηχανικού επιμελητηρίου). Το πάγιο αίτημα της Βουλγαρίας για

την υπογραφή διακρατικών συμφωνιών σχετικά με την προστασία των βουλγαρικών μειονοτήτων στις γειτονικές χώρες απορρίφθηκε, αλλά ως μια συμβιβαστική λύση αποφασίστηκε η σύσταση γραφείου μειονοτήτων. Ωστόσο, οι βαλκανικές διασκέψεις, ενώ άρχισαν με πρωτοβουλία μη κυβερνητικών φορέων ως προσπάθεια διαβαλκανικής συνεργασίας, τελικά κατέληξαν σε μια κυβερνητική βαλκανική συμμαχία, στρεφόμενη κατά κράτους που θα απειλούσε το εδαφικό status-quo. Η άνοδος του Χίτλερ στην εξουσία προκάλεσε ανησυχία κυρίως στη Γαλλία και τη Σοβιετική Ένωση. Και οι δύο χώρες προώθησαν ένα σύστημα συλλογικής ασφάλειας στην Ευρώπη. Το Παρίσι ευνόησε την υπογραφή ενός Βαλκανικού Συμφώνου για τη διασφάλιση του status-quo από εξωτερική επιβουλή. Τη σχετική πρωτοβουλία ανέλαβε να υλοποιήσει ο Ρουμάνος υπουργός Εξωτερικών, Νικολάε Τιτουλέσκου. Το κυριότερο εμπόδιο αποτελούσε η Βουλγαρία ως αναθεωρητική δύναμη. Η Βουλγαρία έθεσε όρους για την υπογραφή του Βαλκανικού Συμφώνου: άρση των περιοριστικών διατάξεων της συνθήκης του Νεϊγύ για τον επανεξοπλισμό της Γερμανίας, εδαφική διέξοδο στο Αιγαίο και κυρίως προστασία των βουλγαρικών μειονοτήτων. Φυσικά, τα βουλγαρικά αιτήματα δεν μπορούσαν να ικανοποιηθούν από τα άλλα βαλκανικά κράτη. Η Βουλγαρία, αντί για ένα πολυμερές Βαλκανικό Σύμφωνο, πρότεινε την υπογραφή διμερών συμφωνιών μη επίθεσης, χωρίς να διευκρινίζεται ο όρος του επιτιθέμενου κράτους. Από την άλλη πλευρά η Αλβανία, άμεσα εξαρτημένη από την Ιταλία, δεν μπορούσε να προσχωρήσει σε έναν φιλογαλλικό συνασπισμό. Έτσι, το Βαλκανικό Σύμφωνο υπογράφηκε πανηγυρικά στις 9 Φεβρουαρίου 1934, στην Ακαδημία Αθηνών, από τους υπουργούς Εξωτερικών της Ελλάδας, Δημήτριο Μάξιμο, της Τουρκίας, Ρουσδή Αράς, της Γιουγκοσλαβίας, Μπόγκολιουμπ Γιέφτιτς και της Ρουμανίας, Νικολάε Τιτουλέσκου. Την ώρα της υπογραφής στρατιωτική μπάντα παιάνιζε τους εθνικούς ύμνους των τεσσάρων κρατών, οι καμπάνες της Αττικής χτυπούσαν χαρμόσυνα και οι κανιοβολισμοί από την Ακρόπολη προσέδιδαν ιδιαίτερη επισημότητα στην τελετή της υπογραφής. Το Βαλκανικό Σύμφωνο διακήρυττε τη διατήρηση του εδαφικού status-quo στη Βαλκανική με αμοιβαίες εγγυήσεις για την ασφάλεια των ενδοβαλκανικών συνόρων (Ρουμανίας- Βουλγαρίας, Ρουμανίας – Γιουγκοσλαβίας, Αλβανίας – Γιουγκοσλαβίας, Αλβανίας – Ελλάδα, Γιουγκοσλαβίας – Ελλάδα, Ελλάδα – Βουλγαρίας, Ελλάδα – Τουρκίας και Τουρκίας – Βουλγαρίας). Δεν προβλέπονταν εγγυήσεις ασφάλειας για τα εξωτερικά σύνορα, για παράδειγμα για τα σύνορα Ιταλίας – Γιουγκοσλαβίας ή Τουρκίας – Σοβιετικής Ένωσης. Απαγορευόταν κάθε πολιτική πρωτοβουλία απέναντι σε βαλκανικό κράτος που δεν είχε υπογράψει το Βαλκανικό Σύμφωνο, όπως και κάθε πολιτική δέσμευση, χωρίς την έγκριση των συμβαλλομένων μερών.

Στην Αθήνα υπογράφηκε και ένα μυστικό συμπληρωματικό πρωτόκολλο. Καθόριζε την έννοια του επιτιθέμενου και περιείχε την εξής ρήτρα που προκάλεσε οξείες συζητήσεις: *«αν κάποιο από τα συμβαλλόμενα κράτη έπεφτε θύμα επίθεσης κάποιας μη βαλκανικής δύναμης και αν μια βαλκανική δύναμη είτε ταυτόχρονα είτε αργότερα συνέδραμε την εξωβαλκανική δύναμη στην επίθεσή της, το σύμφωνο θα ίσχυε ολοκληρωτικά εναντίον του βαλκανικού συμφώνου».*

Υπήρχε όμως ο κίνδυνος τα βαλκανικά κράτη να εμπλακούν σε πολεμική σύγκρουση με κάποια εξωβαλκανική δύναμη, προφανώς την Ιταλία ή τη Σοβιετική Ένωση, για χάρη της ασφάλειας ενός βαλκανικού κράτους που θα δεχόταν επίθεση. Έτσι, το Βαλκανικό Σύμφωνο παρείχε πλεονεκτήματα κυρίως στη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία που αντιμετώπιζαν το ενδεχόμενο επίθεσης από την Ιταλία και τη Σοβιετική Ένωση αντίστοιχα. Το Βαλκανικό Σύμφωνο ήταν ατελές λόγω της μη υπογραφής του από τη Βουλγαρία και την Αλβανία. Έτσι, το Βαλκανικό Σύμφωνο επέσυρε την οξεία κριτική του Βενιζέλου, του Παπαναστασίου και όλων σχεδόν των ηγετών της αντιπολίτευσης. Ο Βενιζέλος επέσεισε τον κίνδυνο πολεμικής εμπλοκής της Ελλάδας με την Ιταλία. Στη Γερουσία η αντιπολίτευση είχε την πλειοψηφία, και έτσι η επικύρωση του Βαλκανικού Συμφώνου ήταν προβληματική. Η κυβέρνηση του Παναγή Τσαλδάρη βρέθηκε σε δύσκολη θέση. Υπό τα πυρά της αντιπολίτευσης ο υπουργός Εξωτερικών, Δημήτριος Μάξιμος, δήλωσε δεσμευτικά ότι η Ελλάδα δεν θα οδηγηθεί σε πόλεμο με μια Μεγάλη Δύναμη για την εκπλήρωση των υποχρεώσεων που αναλάμβανε από το Βαλκανικό Σύμφωνο. Μόνο έτσι το Βαλκανικό Σύμφωνο επικυρώθηκε από τη Βουλή, στα μέσα Μαρτίου, και κατόπιν από τη Γερουσία, στις αρχές Απριλίου 1934. Η στάση της Ελλάδας δυσαρέστησε τη Γιουγκοσλαβία και τη Ρουμανία, διότι η Αθήνα δεν αναλάμβανε εξωβαλκανικές δεσμεύσεις, δεν θα στήριζε δηλαδή τη Γιουγκοσλαβία σε περίπτωση ιταλογιουγκοσλαβικού πολέμου και τη Ρουμανία σε περίπτωση σοβιετορουμανικού πολέμου. Επισκεπτόμενος την Άγκυρα, στις 5 Μαΐου 1934, ο στρατηγός Κονδύλης διευκρίνισε ότι οι δηλώσεις του Μάξιμου οφείλονταν σε λόγους εσωτερικής κατανάλωσης και κάλεσε την Τουρκία να αναλάβει διαμεσολαβητικό ρόλο. Ταυτόχρονα, στις αρχές Μαΐου με επιστολή του προς τους Γιέφτιτς, Τιτουλέσκου και Ρουσδή Αράς, ο Μάξιμος παρείχε διαβεβαιώσεις ότι οι ερμηνευτικές του δηλώσεις σε καμιά περίπτωση δεν μεταβάλλουν το πνεύμα του Βαλκανικού Συμφώνου και του συμπληρωματικού πρωτοκόλλου. Όταν ο Ρουσδή Αράς διαβεβαίωσε τον Γιέφτιτς ότι σε περίπτωση ιταλογιουγκοσλαβικού πολέμου η Τουρκία με όλες της τις δυνάμεις θα συνδράμει τη Γιουγκοσλαβία και η Ελλάδα θα τηρήσει μια ευμενή ουδετερότητα, υπερασπιζόμενη τη Θεσσαλονίκη, ήρθαν οι ενστάσεις της

Γιουγκοσλαβίας. Στις 16 Ιουνίου 1934 η Γιουγκοσλαβία και η Ρουμανία επικύρωσαν το Βαλκανικό Σύμφωνο. Το Βαλκανικό Σύμφωνο αποδείχτηκε θνησιγενές. Τα εκτελεστικά όργανα της Βαλκανικής Συνεννόησης ήταν το Μόνιμο Συμβούλιο των υπουργών Εξωτερικών των τεσσάρων χωρών που έπρεπε να συνέρχεται τουλάχιστο δύο φορές το έτος και το Οικονομικό Συμβούλιο.

Η Ελλάδα διείδε τη σημασία του Βαλκανικού Συμφώνου κυρίως στη δυνατότητα αποτροπής μιας βουλγαρο-γιουγκοσλαβικής προσέγγισης που θα στρεφόταν εναντίον της. Ωστόσο, Αγγλία, Γαλλία και Σοβιετική Ένωση απέτυχαν να συγκροτήσουν ένα σύστημα συλλογικής ασφάλειας στην Ευρώπη κατά της ναζιστικής Γερμανίας και της Ιταλίας. Η πολιτική των αγγλικών κυβερνήσεων των Στάνλεϋ Μπάλντουιν και Νέβιλ Τσάμπερλαιν το 1935-1936 για συνεννόηση της Αγγλίας με τη Γερμανία και εξευμενισμό του Χίτλερ είχε τα μοιραία αποτελέσματα με τραγική κατάληξη τον διαμελισμό της Τσεχοσλοβακίας, τον Μάρτιο του 1939. Οι προσδοκίες της Αγγλίας ότι οι παραχωρήσεις προς τον Χίτλερ για ένωση του γερμανικού έθνους θα διασφάλιζαν την ειρήνη και ότι η οικονομική διείσδυση της ναζιστικής Γερμανίας στη Νοτιανατολική Ευρώπη θα απέτρεπε το Βερολίνο από την άσκηση αποικιοκρατικής πολιτικής αποδείχτηκε χιμαιρική. Κάθε υποχώρηση της Αγγλίας και της Γαλλίας προς τον Χίτλερ εκλαμβάνονταν από το Βερολίνο ως ένδειξη αδυναμίας. Με το σύστημα «κλίριγκ» η ναζιστική Γερμανία απέβη ο κύριος εμπορικός εταίρος των βαλκανικών κρατών το 1936-1940. Και για το Βερολίνο τα Βαλκάνια είχαν τον λειτουργικό χαρακτήρα των κρατών-αναχωμάτων έναντι της Αγγλίας, Γαλλίας και Σοβιετικής Ένωσης. Μια οικονομική εξάρτηση των βαλκανικών κρατών από τη Γερμανία θα απέτρεπε την άσκηση μιας αντιγερμανικής πολιτικής από τις βαλκανικές κυβερνήσεις, εκτιμούσαν στο Βερολίνο.

Η εξασθένιση του συστήματος των Βερσαλλιών, η αποχώρηση της Γερμανίας από την Κοινωνία των Εθνών (1934), ο επανεξοπλισμός της Γερμανίας (1935), η αγγλογερμανική συμφωνία για τους ναυτικούς εξοπλισμούς (1935), η ιταλική επίθεση στην Αιθιοπία και η αναποτελεσματικότητα των οικονομικών κυρώσεων κατά της Ιταλίας (1935-1936), η είσοδος των γερμανικών στρατευμάτων στη Ρηνανία (1936) και η συγκρότηση του άξονα Ρώμης – Βερολίνου (1937) υπονόμισαν τη συνοχή της Βαλκανικής Συνεννόησης. Λαμβάνοντας υπόψη τη δυναμική του ιταλικού παράγοντα στην Ανατολική Μεσόγειο, μετά την ιταλική επίθεση εναντίον της Αιθιοπίας, ο πρωθυπουργός Μεταξάς τον Μάιο του 1936, κατά τη σύνοδο του Μόνιμου Συμβουλίου της Βαλκανικής Συνεννόησης στο Βελιγράδι, διευκρίνισε ότι «η Ελλάδα αναλάμβανε την υποχρέωση να εισέλθει στον πόλεμο στο πλευρό των συμμάχων της, σε περίπτωση που η

Βουλγαρία και η Αλβανία προέβαιναν σε επίθεση είτε μόνες τους είτε σε συνεργασία με την Ουγγαρία. Αλλά, αν η Ιταλία συμμετείχε στον πόλεμο στο πλευρό της Βουλγαρίας, η Ελλάδα είχε την υποχρέωση να τηρήσει ουδετερότητα, υπερασπιζόμενη τη Θεσσαλονίκη. Η Ελλάδα θα εμπλεκόταν στρατιωτικά εναντίον της Ιταλίας, μόνο αν η Αγγλία και η Γαλλία στήριζαν στρατιωτικά τη βαλκανική χώρα που θα δεχόταν επίθεση από την Ιταλία».

Λόγω της διεθνούς κατάστασης η Τουρκία με τη σύμβαση του Μοντραί (Ιούνιος 1936) εξασφάλισε την κυριαρχία των Στενών και το δικαίωμα του εξοπλισμού των. Αναλογικά η Ελλάδα κατοχύρωσε το δικαίωμα στρατιωτικοποίησης της Λήμνου και της Σαμοθράκης, με τη σύμφωνη γνώμη της Τουρκίας.

Ο πρωθυπουργός της Γιουγκοσλαβίας, Μίλαν Στογιαντίνοβιτς, προσαρμοζόμενος στα νέα δεδομένα, επιδίωξε προσέγγιση της χώρας του με τη Βουλγαρία, τη Γερμανία και την Ιταλία, βλέποντας την αδυναμία της Γαλλίας να προασπίσει τα δικά της εθνικά συμφέροντα, πόσο μάλλον τα συμφέροντα της Γιουγκοσλαβίας. Η διάλυση της ήδη εκφυλισμένης βουλγαρο-μακεδονικής οργάνωσης ΕΜΕΟ στη Βουλγαρία, τον Ιούνιο του 1934, είχε ήδη προλειάνει το έδαφος για μια βουλγαρο-γιουγκοσλαβική προσέγγιση. Στις 24 Ιανουαρίου 1937 υπογράφηκε στο Βελιγράδι το *βουλγαρο-γιουγκοσλαβικό σύμφωνο αιώνιας φιλίας* από τον Στογιαντίνοβιτς και τον Βούλγαρο πρωθυπουργό Γκεόργκι Κιοσειβάνωφ. Το σύμφωνο ήταν λιτό και επιγραμματικό, αλλά, όπως προκύπτει από τις παρασκηνιακές διαβουλεύσεις, η βάση του ήταν ανθελληνική. Η Βουλγαρία παραιτήθηκε από τις διεκδικήσεις της επί της σερβικής Μακεδονίας και η Γιουγκοσλαβία, σε αντάλλαγμα, υποστήριζε την εδαφική διέξοδο της Βουλγαρίας στο Αιγαίο. Το βουλγαρο-γιουγκοσλαβικό σύμφωνο ήταν ένα ισχυρό πλήγμα στη Βαλκανική Συνεννόηση. Όταν τον Φεβρουάριο του 1937 συνήλθε στην Αθήνα το Μόνιμο Συμβούλιο της Βαλκανικής Συνεννόησης, ο Μεταξάς ζήτησε εξηγήσεις από τον Στογιαντίνοβιτς. Ο πρωθυπουργός της Γιουγκοσλαβίας απάντησε ότι στόχος του ήταν η προσχώρηση της Βουλγαρίας στη Βαλκανική Συνεννόηση. Μετά από έντονες συζητήσεις ο Στογιαντίνοβιτς υπέγραψε ένα μυστικό πρωτόκολλο, δεσμευόμενος ότι το βουλγαρο-γιουγκοσλαβικό σύμφωνο αιώνιας φιλίας είναι μέσο ειρήνης και δεν θίγει τις υποχρεώσεις της Γιουγκοσλαβίας που απέρρεαν από το Βαλκανικό Σύμφωνο. Αλλά ήταν μια παραπλανητική δήλωση του Στογιαντίνοβιτς για να καθησυχάσει τους Βαλκάνιους εταίρους. Στις 25 Μαρτίου 1937 η Γιουγκοσλαβία υπέγραψε με την Ιταλία σύμφωνο φιλίας και συνδιαλλαγής. Η Γιουγκοσλαβία αναγνώριζε πλέον την Αλβανία ως σφαίρα ιταλικής επιρροής και, σε αντάλλαγμα, η Ιταλία έπαψε να στηρίζει το αποσχιστικό κίνημα των Κροατών Ουστάσε.

Για τη Γιουγκοσλαβία η σημασία του βουλγαρο-γιουγκοσλαβικού συμφώνου αιώνιας φιλίας συνίστατο κυρίως στην κατοχύρωση της σερβικής Μακεδονίας. Για τη Βουλγαρία τα κέρδη ήταν πολύπλευρα. Εκτός από την τυπική συγκατάθεση του Στογιαντίνοβιτς στην εδαφική διέξοδο της Βουλγαρίας στο Αιγαίο και στην επιστροφή της Νοτίου Δοβρουτσάς, μέσω Γιουγκοσλαβίας διακινούνταν τα βουλγαρικά προϊόντα προς την Ευρώπη και, το σπουδαιότερο, μέσω Γιουγκοσλαβίας μεταφερόταν πολεμικό υλικό από τη Γερμανία προς τη Βουλγαρία. Βουλγαρο-γιουγκοσλαβικοί πολιτιστικοί σύλλογοι διοργάνωναν εκδηλώσεις νοτιοσλαβικής αλληλεγγύης. Με τυπικές διαδικασίες Βούλγαροι πολίτες επισκέπτονταν τη Γιουγκοσλαβία και Γιουγκοσλάβοι τη Βουλγαρία. Ο Στογιαντίνοβιτς οραματιζόταν μια βουλγαρο-γιουγκοσλαβική τελωνειακή ένωση. Οι Στογιαντίνοβιτς και Κιοσειβάνωφ δεν συμφώνησαν σε ένα χρονοδιάγραμμα για την άσκηση της εξωτερικής τους πολιτικής σε βάρος της Ελλάδας, αλλά, σε κάθε περίπτωση, αυτό τέθηκε σε άμεση συνάρτηση με τις ανακατατάξεις στην Ευρώπη, ήταν δεδομένη πλέον η ετοιμότητα του πρωθυπουργού της Γιουγκοσλαβίας να θυσιάσει την ελληνοσερβική φιλία στο βωμό των στενών σερβικών συμφερόντων. Βέβαια, η θέση αυτή του Στογιαντίνοβιτς δεν εξέφραζε όλο τον πολιτικό χώρο στη Σερβία. Ο αντιβασιλέας Παύλος, αγγλόφιλος και νυμφευμένος με την Ελληνίδα πριγκίπισσα Όλγα, ήταν εναντίον της εδαφικής διέξοδου της Βουλγαρίας στο Αιγαίο, φοβούμενος ότι η Βουλγαρία θα αποκτούσε έτσι μια ναυτική βάση στο Αιγαίο και θα μετατρέποταν σε εφιαλτήριο της ιταλικής μεσογειακής πολιτικής. Επίσης ο στρατός, όπου πλειοψηφούσαν Σέρβοι αξιωματικοί, δεν επιδοκίμαζε τη στενή προσέγγιση της Γιουγκοσλαβίας με τη Βουλγαρία, τη Γερμανία και την Ιταλία.

Ανήσυχη η Ελλάδα από τη βουλγαρο-γιουγκοσλαβική προσέγγιση, επιδίωξε στενότερη συνεργασία με την Τουρκία. Η αντιμετώπιση της σλαβικής απειλής ήταν το κοινό υπόβαθρο της ελληνοτουρκικής φιλίας. Για παράδειγμα, το *ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας, ουδετερότητας και διαιτησίας της 30ης Οκτωβρίου 1930*, που υπογράφηκε από τον Βενιζέλο και τον Ατατούρκ στην Άγκυρα, συναρτάται άμεσα με την πρώτη προσπάθεια βουλγαρο-γιουγκοσλαβικής προσέγγισης το 1929. Τότε Αγγλία και Γαλλία πίεζαν τη Γιουγκοσλαβία και τη Βουλγαρία να λάβουν μέτρα κατά της ΕΜΕΟ και να διασφαλίσουν τα σύνορά τους. Πρόκειται για τις βουλγαρο-γιουγκοσλαβικές συμφωνίες του Πιρότ (1929-1930). Ως εξισορρόπηση στη διαφαινόμενη βουλγαρο-γιουγκοσλαβική προσέγγιση, που οφειλόταν σε αγγλο-γαλλική πρωτοβουλία, η Ιταλία προωθούσε μια ελληνοτουρκική προσέγγιση. Το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας περιείχε διάταξη που εμπόδιζε τα δύο κράτη να ενταχθούν σε κάποιο πολιτικό ή οικονομικό

συνασπισμό, στρεφόμενο εναντίον ενός των συμβεβλημένων. Το ναυτικό πρωτόκολλο όριζε ότι κάθε συμβεβλημένο μέλος δεν θα προέβαινε σε ναυτική παραγγελία, χωρίς να ενημερώσει το άλλο μέρος έξι μήνες νωρίτερα, ώστε να αποφευχθεί ο ανταγωνισμός των ναυτικών εξοπλισμών και να διατηρηθεί η ισορροπία στο Αιγαίο. Η ελληνοτουρκική συμφωνία του 1933 προέβλεπε την υπεράσπιση του κοινού συνόρου, εννοώντας προφανώς τον Έβρο. «Στις 27 Απριλίου 1938 υπογράφηκε στην Αθήνα συμφωνία, συμπληρωματική των ελληνοτουρκικών συμφωνιών του '30 και του '33». Αν ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη δεχόταν απρόκλητα επίθεση από μία ή περισσότερες δυνάμεις, το άλλο μέρος υποχρεωνόταν σε ουδετερότητα, αποκρούοντας και με όπλα τη χρησιμοποίηση του εδάφους του για διέλευση στρατευμάτων ή πολεμικού υλικού. Αν ένα άλλο κράτος προέβαινε γενικά σε εχθρική πράξη εναντίον ενός των συμβαλλομένων, οι δύο κυβερνήσεις θα συνεννοούνταν για την αντιμετώπιση της κατάστασης. Αλλά δεν υπήρχε σαφής καθορισμός των αμοιβαίων υποχρεώσεων για την υπεράσπιση του κοινού συνόρου. Η συμφωνία ήταν ασαφής και ετεροβαρής. Σε περίπτωση ιταλικής επίθεσης κατά της Ελλάδας, η διέλευση στρατευμάτων από την Τουρκία δεν ήταν αναγκαία, ενώ σε περίπτωση ιταλικής επίθεσης κατά της Τουρκίας, η χρήση του ελληνικού εδάφους ήταν απαραίτητη. Δεν υπήρχε επίσης δεσμευτική ρήτρα για κήρυξη πολέμου από την πλευρά της Τουρκίας εναντίον του κράτους που θα εξαπέλυε επίθεση εναντίον της Ελλάδας. Σε κάθε περίπτωση, πρακτικά η ελληνοτουρκική συμμαχία ίσχυε μόνο εναντίον της Βουλγαρίας και όχι εξωβαλκανικής δύναμης.

Ο αντιβασιλέας της Γιουγκοσλαβίας Παύλος, δυσανεστήμενος με την εσωτερική και εξωτερική πολιτική του Στογιαντίνοβιτς, τον εξανάγκασε σε παραίτηση στις 3 Φεβρουαρίου 1939. Η πτώση του Στογιαντίνοβιτς ήταν αποτέλεσμα των διαφωνιών του Παύλου τόσο σχετικά με την εσωτερική όσο και την εξωτερική πολιτική του πολιτική. Η ενδοτικότητα του Στογιαντίνοβιτς έναντι της Γερμανίας και της Ιταλίας, η πρόθεσή του να μην αντιταχθεί στην εδαφική διέξοδο της Βουλγαρίας στο Αιγαίο, η αδυναμία του να καταλήξει σε έναν έντιμο συμβιβασμό με τους Κροάτες, αλλά και ο αυταρχικός τρόπος άσκησης της εξουσίας με φασιστικούς μηχανισμούς προπαγάνδας προκάλεσαν φόβο στον αντιβασιλέα Παύλο για παραγκωνισμό της θέσης του από τον πρωθυπουργό. Ωστόσο, ο Στογιαντίνοβιτς ήταν ένας πραγματιστής. Πρόθεσή του ήταν η διατήρηση της ουδετερότητας και της εδαφικής ακεραιότητας της Γιουγκοσλαβίας. Εφόσον η Αγγλία και η Γαλλία δεν μπορούσαν να παράσχουν ουσιαστικές εγγυήσεις στη Γιουγκοσλαβία, η δυναμική του γερμανικού και του ιταλικού παράγοντα δεν μπορούσε να αγνοηθεί. Η χάραξη της εξωτερικής πολιτικής της

Γιουγκοσλαβίας ήταν τώρα υπόθεση του Παύλου και του υπουργού Εξωτερικών Τσίντσαρ Μάρκοβιτς. Επρόκειτο για μια ισορροπημένη πολιτική έναντι της Αγγλίας και της Γερμανίας. Ο Παύλος αντιτάχθηκε στην εδαφική διέξοδο της Βουλγαρίας στο Αιγαίο, επέδειξε κατανόηση μόνο για τη Νότιο Δοβρουτσά, αλλά, αν η Βουλγαρία επιχειρούσε με τη βία να πραγματοποιήσει τις επιδιώξεις της, η Γιουγκοσλαβία θα επωμιζόταν τις υποχρεώσεις που απέρρεαν από το Βαλκανικό Σύμφωνο, διαβεβαίωνε ο αντιβασιλέας της Γιουγκοσλαβίας σε Αθήνα και Λονδίνο. *Η αιώνια βουλγαρο-γιουγκοσλαβική φιλία κατέστη νεκρό γράμμα.*

Μετά τον διαμελισμό της Τσεχοσλοβακίας (Μάρτιος 1939) και την προσάρτηση της Αλβανίας στην Ιταλία (Απρίλιος 1939) η αγγλική πολιτική του κατευνασμού της Γερμανίας εγκαταλείφθηκε και ο υπουργός Εξωτερικών, Έδουαρτ Χάλφαξ, υιοθέτησε την *πολιτική ανάσχεσης της Γερμανίας και της Ιταλίας. Η πολιτική αυτή εκφράστηκε μέσω των αγγλογαλλικών εγγυήσεων της ανεξαρτησίας της Ελλάδας και της Ρουμανίας και μέσω της τριπλής αγγλογαλλοτουρκικής συμμαχίας της 19ης Οκτωβρίου 1939.* Η αγγλογαλλοτουρκική τουρκική συνθήκη ήταν στην ουσία μια αμυντική συμμαχία στρεφόμενη κατά της Ιταλίας και με ισχύ μόνο στη Μεσόγειο. Αλλά οι αγγλογαλλικές εγγυήσεις της ανεξαρτησίας της Ελλάδας και της Ρουμανίας ήταν πλατωνικές και η αγγλογαλλοτουρκική συνθήκη αμοιβαίας βοήθειας της 19ης Οκτωβρίου δεν τελεσφόρησε. Παρά τις υποσχέσεις της, η Αγγλία δεν χορήγησε στην Τουρκία την απαιτούμενη στρατιωτική βοήθεια ούτε καταστρώθηκαν κοινά επιτελικά σχέδια. Από την άλλη πλευρά η Σοβιετική Ένωση άρχισε να θέτει στην Τουρκία ζήτημα αναθεώρησης της σύμβασης του Μοντραί, ανοίγματος των Στενών στα σοβιετικά πλοία και εγκατάστασης σοβιετικών βάσεων, πράγμα που προκάλεσε ανησυχία στην Τουρκία. Η κατάρρευση της Γαλλίας, τον Ιούνιο του 1940, έθεσε οριστικό τέρμα στην ψευδαίσθηση της αγγλογαλλικής συμμαχίας, στην οποία θα μπορούσαν να υπολογίζουν οι βαλκανικές χώρες. Όταν στις 10 Ιουνίου 1940 η Ιταλία εισήλθε στον πόλεμο, η Τουρκία δεσμευόταν με βάση τη συνθήκη της 19ης Οκτωβρίου να στραφεί κατά της Ιταλίας. Αλλά η Γαλλία είχε καταρρεύσει και έτσι το ένα μέλος της συμμαχίας δεν υπήρχε. Η έλλειψη ουσιαστικής βοήθειας από την Αγγλία, η κατάρρευση της Γαλλίας και η αβέβαιη στάση της Σοβιετικής Ένωσης συντέλεσαν ώστε η Τουρκία να χαράξει πλέον την πολιτική της ουδετερότητας, μην παραβλέποντας την ακατάσχετη δυναμική της Γερμανίας. Ό,τι είχε απομείνει ως κληρονομιά της Βαλκανικής Συνεννόησης, ήταν η ασαφής ελληνοτουρκική συμμαχία του 1938 και οι δηλώσεις της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης, τον Ιούνιο του 1940, ότι η Γιουγκοσλαβία θα στήριζε την Ελλάδα, αν

η τελευταία δεχόταν ιταλική επίθεση. Αλλά με τα νέα δεδομένα –την κατάρρευση της Γαλλίας, την ανεργάτιστη αγγλική πολιτική και την ανοχή της ιταλικής επίθεσης κατά της Ελλάδας από τη Γερμανία– η Ελλάδα βρέθηκε μόνη στις 28 Οκτωβρίου 1940. Ούτε η Γιουγκοσλαβία ούτε η Τουρκία δεσμεύονταν –είτε βάσει του Βαλκανικού Συμφώνου είτε διμερών συνθηκών συμμαχίας να συνδράμουν στρατιωτικά την Ελλάδα– διακυβεύοντας πόλεμο με την Ιταλία. Ήταν το υψηλό αγωνιστικό φρόνημα των Ελλήνων που επέφερε την για πολλούς απροσδόκητη νίκη και ανέτρεψε τα σχέδια του Χίτλερ, εμπλέκοντας πολεμικά τη Γερμανία στα Βαλκάνια. Με παρέμβαση της Γερμανίας υπογράφηκε η Βουλγαρο-Τουρκική Διακήρυξη Φιλίας στις 17 Φεβρουαρίου 1941 και η Βουλγαρία εξασφαλίστηκε από ενδεχόμενο τουρκικό κίνδυνο, σε περίπτωση που προσχωρούσε στον Άξονα και συμμετείχε στη σχεδιαζόμενη γερμανική επίθεση εναντίον της Ελλάδας. Την 1η Μαρτίου 1941 η βουλγαρική κυβέρνηση του Μπόγκνταν Φίλωφ προσχώρησε στον Άξονα εξασφαλίζοντας τη Δυτική Θράκη (εκτός του Έβρου) και την Ανατολική Θράκη ως κατοχική ζώνη. Η Βουλγαρία συμμετείχε στη γερμανική επίθεση κατά της Ελλάδας, *χωρίς να κηρύξει πόλεμο κατά τελευταίας*. Η Τουρκία παρέμεινε ουδέτερη.

Η αδυναμία των νικητών του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου να συγκροτήσουν ένα σύστημα συλλογικής ασφάλειας κατά της Γερμανίας και να εγγυηθούν την ασφάλεια των βαλκανικών χωρών επέδρασε μοιραία τόσο στη Βαλκανική Συνεννόηση όσο και στις διμερή σύμφωνα φιλίας. Έτσι, δεν κατέστη εφικτή η συγκρότηση ενός συστήματος συλλογικής ασφάλειας στα Βαλκάνια, στρεφόμενου κατά εξωβαλκανικής δύναμης. Η κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας, τον Απρίλιο του 1941, επέφερε και την κατάρρευση της Ελλάδας

Ήταν ακριβώς η πικρή αυτή εμπειρία του παρελθόντος που οδήγησε την αγγλική κυβέρνηση και την εξόριστη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση του Λονδίνου, το 1941-1942, να αναλάβουν πρωτοβουλία για μια μεταπολεμική τάξη στα Βαλκάνια στη βάση της συγκρότησης μιας βαλκανικής συνομοσπονδίας εντός της οποίας θα επιλύονταν τα βαλκανικά θέματα. Η βαλκανική αυτή συνομοσπονδία, με βάση την πείρα του παρελθόντος, θα έπρεπε να στρέφεται εναντίον κάθε εξωβαλκανικής δύναμης που θα απειλούσε την ασφάλεια των Βαλκανίων, στη συγκεκριμένη περίπτωση εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης. Η εξόριστη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση νωρίς διέγνωσε τον κομμουνιστικό κίνδυνο για τα Βαλκάνια. Η εμφάνιση του αντιστασιακού κινήματος του Τίτο το καλοκαίρι του 1941, η πανσλαβιστική προπαγάνδα της Μόσχας, η ρίψη σοβιετικών αλεξιπτωτιστών στη Βουλγαρία, η εξέγερση της Δράμας, εκτιμήθηκαν από τον υπουργό Εξωτερικών της εξόριστης γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης, Μόμτσιλο Νίντσις, ως

σοβιετικές δολοπλοκίες στα Βαλκάνια. Η γιουγκοσλαβική πρωτοβουλία υποστηρίχθηκε από τον Άγγλο υπουργό Εξωτερικών, Άντωνυ Ήδεν, μετά τη επίσκεψή του στη Μόσχα, τον Δεκέμβριο του 1941, όπου ενημερώθηκε για τα σοβιετικά μεταπολεμικά επεκτατικά σχέδια. Έτσι, η Αγγλία ενθάρρυνε την προσέγγιση Ελλάδας – Γιουγκοσλαβίας. Στις 15 Φεβρουαρίου του 1942 στο Φόρειν Όφισ, με την παρουσία του Άντωνυ Ήντεν, των βασιλέων Ελλάδας Γεωργίου Β΄ και Γιουγκοσλαβίας Πέτρου, υπογράφηκε το *σύμφωνο Βαλκανικής Ένωσης* από τον πρωθυπουργό της Ελλάδας Εμμανουήλ Τσουδερό και τον πρωθυπουργό της Γιουγκοσλαβίας Σλόμπονταν Γιοβάνοβιτς. Το σύμφωνο προέβλεπε στενή συνεργασία των βαλκανικών κρατών, ιδιαίτερα σε θέματα εξωτερικής πολιτικής, άμυνας και οικονομίας.

Η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση εκτιμούσε ότι την άνοιξη του 1942 θα πραγματοποιούνταν συμμαχική απόβαση στα Βαλκάνια και έτσι θα προωθούνταν η υλοποίηση του συμφώνου. Αλλά συμμαχική απόβαση στα Βαλκάνια δεν έγινε στη διάρκεια του πολέμου. Επιπλέον, ήταν αμφίβολο αν η Γιουγκοσλαβία μεταπολεμικά θα παρέμεινε ενωμένη, καθώς οι Κροάτες επιδίωκαν την ανεξαρτησία τους. Στη Γιουγκοσλαβία ο Τίτο σταδιακά υπερετερούσε έναντι του Μιχαήλοβιτς. Ο Τίτο θεώρησε άκυρες όλες τις συμφωνίες που υπέγραψε η εξόριστη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση. Ήταν επίσης αμφίβολο κατά πόσο τα άλλα βαλκανικά κράτη θα προσχωρούσαν στην ένωση. Κατά τον Τσουδερό, η Βουλγαρία θα προσχωρούσε, αφού πρώτα επέστρεφε στα σύνορα του 1939, αφοπλιζόταν και πλήρωνε πολεμική αποζημίωση. Έλληνες πολιτικοί δεν απέκλειαν όμως το ενδεχόμενο η Βουλγαρία να μεταπηδήσει στο σοβιετικό στρατόπεδο, σε περίπτωση ήττας της Γερμανίας. Για την Αλβανία η θέση της κυβέρνησης Τσουδερού ήταν ότι έπρεπε να αποτελέσει αγγλικό προτεκτοράτο ή να διαμελιστεί μεταξύ Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας. Αλλά με την ανάπτυξη αντιστασιακών κινημάτων το 1943-1944 στα Βαλκάνια υπό κομμουνιστικό έλεγχο και την αναγνώριση από την Αγγλία του γεγονότος ότι δεν μπορούσε να επιβληθεί μεταπολεμική τάξη στα Βαλκάνια, χωρίς τη συγκατάθεση της Σοβιετικής Ένωσης, το σύμφωνο Βαλκανικής Ένωσης έχασε τη σημασία του και παρέμεινε νεκρό γράμμα.

Η κομμουνιστοποίηση των βαλκανικών χωρών, πλην της Ελλάδας, μετέβαλε άρδην τις προπολεμικές ισορροπίες και απέκοψε την Ελλάδα από τον βαλκανικό περίγυρο. Η κομμουνιστική διεθνιστική ιδεολογία δεν οδήγησε στην ενότητα των κομμουνιστικών Βαλκανίων και ήταν χαρακτηριστικές οι διαφοροποιήσεις τους στην εξωτερική πολιτική και στην αναζήτηση προστατών. Τα εθνικά ζητήματα επανήλθαν στο προσκήνιο με ιδεολογικό μανδύα. Το Μακεδονικό ζήτημα επηρέαζε τις σχέσεις Βουλγαρίας – Γιουγκοσλαβίας, το ζήτημα του Κοσόβου τις

σχέσεις Αλβανίας – Γιουγκοσλαβίας, και αναβίωσε η ρουμανο-ουγγρική διένεξη για την Τρανσυλβανία και η σοβιετορουμανική για τη Βεσσαραβία Έτσι, η ιδέα μιας κομμουνιστικής βαλκανικής ή νοτιοσλαβικής ομοσπονδίας ή συνομοσπονδίας αποδείχτηκε από την αρχή θνησιγενής λόγω της δυναμικής του εθνικισμού. Η περίοδος 1944-1948 χαρακτηρίστηκε κυρίως από την ηγεμονική πολιτική του Τίτο στα Βαλκάνια. Ο Τίτο σκόπευε να απορροφήσει την Αλβανία στη σχεδιαζόμενη βουλγαρο-γιουγκοσλαβική ομοσπονδία, να προσαρτήσει το βουλγαρικό τμήμα της Μακεδονίας και την ελληνική Μακεδονία στο όνομα του «μακεδονισμού». «*Το αλβανο-γιουγκοσλαβικό σύμφωνο φιλίας και αμοιβαίας βοήθειας του 1946*» και το «*βουλγαρο-γιουγκοσλαβικό σύμφωνο φιλίας και αμοιβαίας βοήθειας του 1947*» ήταν το προοίμιο της γιουγκοσλαβικής επεκτατικής πολιτικής. Ο Ενβέρ Χότζα όχι μονάχα δεν μπορούσε να θέσει ζήτημα Κοσόβου, αλλά κινδύνευε να απολέσει την κυριαρχία της Αλβανίας. Ο Γκεόργκυ Δημητρώφ εξαναγκάστηκε να αναγνωρίσει την ύπαρξη «μακεδονικού έθνους» και να χορηγήσει πολιτιστική αυτονομία στη βουλγαρική Μακεδονία με σκοπό τη «μακεδονοποίηση» του πληθυσμού και την ψυχολογική του προετοιμασία για τη συνένωση με τη «Λαϊκή Δημοκρατία της Μακεδονίας». Αυτό αποτελούσε ρήξη με την παραδοσιακή βουλγαρική πολιτική στο Μακεδονικό. Είναι κατανοητό γιατί η αποπομπή της Γιουγκοσλαβίας από την Κομινφόρμ τον Ιούνιο του 1948 και η διένεξη Τίτο – Στάλιν προκάλεσαν ικανοποίηση στα Τίρανα και στη Σόφια. Τα σύμφωνα φιλίας και αμοιβαίας βοήθειας καταγγέλθηκαν και στις ιδεολογικο-πολιτικές αντιθέσεις Τυράνων – Βελιγραδίου και Βελιγραδίου – Σόφια υπεισερχόταν το ζήτημα του Κοσόβου και το Μακεδονικό αντίστοιχα.

Ήταν ακριβώς η απειλή της Γιουγκοσλαβίας από το σοβιετικό στρατόπεδο που ώθησε τον Τίτο να στραφεί στη Δύση για βοήθεια. Το ζήτημα της ασφάλειας της Γιουγκοσλαβίας ήταν επιτακτικό για τους Αμερικανούς. Πρόθεση των Αμερικανών ήταν να ενισχύσουν οικονομικά και στρατιωτικά τη Γιουγκοσλαβία μέσω Θεσσαλονίκης, αν δεχόταν σοβιετική επίθεση. Τυχόν κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας θα απειλούσε την εδαφική ακεραιότητα της Ελλάδας, όπως και στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μετά την αποκατάσταση των ελληνογιουγκοσλαβικών διπλωματικών σχέσεων το 1950-1951 και την είσοδο της Ελλάδας και της Τουρκίας στο NATO το 1952, τέθηκε το ζήτημα της συγκρότησης μιας βαλκανικής συμμαχίας Ελλάδας, Τουρκίας και Γιουγκοσλαβίας κατά της σοβιετικής απειλής στα Βαλκάνια. «*Στις 28 Φεβρουαρίου 1953 υπογράφηκε σύμφωνο φιλίας και συνεργασίας μεταξύ Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας και Τουρκίας στην Άγκυρα*» από τους υπουργούς Εξωτερικών της Ελλάδας Στέφανο Στεφανόπουλο, της Γιουγκοσλαβίας Κότσα Πόποβιτς και της Τουρκίας Φουάντ Κιοπρουλού.

«Στις 9 Αυγούστου 1954 υπογράφηκε στο Μπεντ της Σλοβενίας η τελική συνθήκη συμμαχίας, πολιτικής συνεργασίας και αμοιβαίας βοήθειας μεταξύ Ελλάδας, Τουρκίας και Γιουγκοσλαβίας». Η συνθήκη προσέλαβε αποκλειστικά αμυντικό και ενδοβαλκανικό χαρακτήρα. Η συνθήκη θα είχε ισχύ, αν η Ελλάδα ή η Γιουγκοσλαβία ή η Τουρκία απέβαινε θύμα επίθεσης, αλλά, αν ένα άλλο μέλος του ΝΑΤΟ δεχόταν επίθεση, η Γιουγκοσλαβία δεν δεσμευόταν να σπεύσει προς βοήθεια. Ήταν εμφανής η πρόθεση της Γιουγκοσλαβίας να μην εμπλακεί στους μηχανισμούς του ΝΑΤΟ, να μη τεθεί δηλαδή ο γιουγκοσλαβικός στρατός υπό αμερικανική διοίκηση. Ο Τίτο απέρριψε κατηγορηματικά τις προτάσεις της Ελλάδας, Γιουγκοσλαβίας και Τουρκίας να αποτελέσουν η Ελλάδα, η Τουρκία και η Γιουγκοσλαβία έναν ενιαίο αμυντικό χώρο υπό τη σκέπη του ΝΑΤΟ. Υποσχέθηκε απλά ότι σε περίπτωση σύγκρουσης Ανατολής-Δύσης η Γιουγκοσλαβία θα πολεμούσε κατά των Σοβιετικών.

Το Βαλκανικό Σύμφωνο ανησύχησε τον Χρυστσώφ. Φοβούμενος πρόσδεση της Γιουγκοσλαβίας στο ΝΑΤΟ, ο σοβιετικός ηγέτης διεμήνυσε στο Βελιγράδι ότι η πολιτική του Στάλιν έναντι της Γιουγκοσλαβίας ήταν λαθεμένη και εξέφρασε την ετοιμότητά του για εξομάλυνση των σοβιετο-γιουγκοσλαβικών σχέσεων. Το 1955-1956 σημειώθηκε μια προσέγγιση Μόσχας – Βελιγραδίου. Η εξάλειψη της σοβιετικής απειλής κατά της Γιουγκοσλαβίας οδήγησε στην εξασθένιση του Βαλκανικού Συμφώνου του 1954, ενώ η ελληνοτουρκική διένεξη για το Κυπριακό στην απονέκρωσή του.

Τα βαλκανικά κομμουνιστικά κράτη ακολούθησαν διαφορετικούς δρόμους. Η Γιουγκοσλαβία ακολούθησε μια αδέσμευτη εξωτερική πολιτική, η Αλβανία, μετά τη ρήξη της με τη Γιουγκοσλαβία το 1948, περιήλθε υπό σοβιετική κηδεμονία μέχρι το 1960 και υπό κινεζική μέχρι το 1978. Κατόπιν αυτοπεριχαρακώθηκε στην ένδοξη απομόνωση. Η Ρουμανία από το 1962 άρχισε να επιδεικνύει φυγόκεντρες τάσεις και ακολούθησε μια ημιανεξάρτητη πολιτική έναντι της Μόσχας. Μόνο η Βουλγαρία παρέμεινε σοβιετικός δορυφόρος. Η Ελλάδα και η Τουρκία από το 1955 μέχρι σήμερα έχουν μια διηκεκή διένεξη για το Κυπριακό και το Αιγαίο. Δεν υπήρχαν, επομένως, ουσιαστικές προϋποθέσεις, για μια ειλικρινή διαβαλκανική συνεργασία και για την ανάπτυξη διμερών σχέσεων ουσιαστικής φιλίας.

Μετά την πτώση του κομμουνισμού τα πρώην τα βαλκανικά κομμουνιστικά κράτη ακολούθησαν τον δρόμο της ένταξης στο ΝΑΤΟ και στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ωστόσο, οι αγκυλώσεις, τα στερεότυπα, η αμοιβαία καχυποψία, η βαριά κληρονομιά του παρελθόντος, οι ξένες επιρροές και τα στενά συμφέροντα επηρεάζουν τις διαβαλκανικές σχέσεις. Για παράδειγμα, η Αλβανία και η Ελλάδα

υπέγραψαν τον Μάρτιο του 1996 σύμφωνο Φιλίας, Συνεργασίας, Καλής Γειτονίας και Ασφάλειας. Ωστόσο, η Αλβανία, λόγω τουρκικών πιέσεων, δεν επικύρωσε την ελληνοαλβανική συμφωνία για την υφαλοκρηπίδα στο Ιόνιο Πέλαγος, ούτε τηρεί την προσήκουσα στάση έναντι της ελληνικής μειονότητας.

Τα Βαλκανικά Σύμφωνα φιλίας του 20ού αι. υπήρξαν συγκυριακά σε έναν μεταβαλλόμενο κόσμο. Προϋποθέσεις για βαλκανική ομοσπονδία ή συνομοσπονδία δεν υπήρξαν ποτέ ούτε υπάρχουν και σήμερα. Το εθνικό κράτος παραμένει αξεπέραστο, παρόλο που η προσαρμογή του στα νέα ευρωπαϊκά δεδομένα είναι απαραίτητη. Εθνικά κράτη και διαβαλκανική συνεργασία δεν είναι έννοιες που αλληλοαποκλείονται.

Σπυρίδων Σφέτας
Αναπληρωτής Καθηγητής
Βαλκανικής Ιστορίας Α.Π.Θ.